

BRAK, PORODICA I SEKSUALNOST U GRČKOM I RIMSKOM DRUŠTVU, UZ POSEBAN OSVRT NA NEKE KULTOVE U DALMACIJI

Senaid BOLIĆ
(Univerzitet u Sarajevu)

Uvod

Prije nego se krene s izučavanjem problema seksualnosti, braka i porodice u rimskom društvu, da bi se uspješno osvijetlilo porijeklo nekih pojava u rimskom društvu, a koje su direktno proistekle iz grčke civilizacije, potrebno je izreći par riječi o seksualnosti, braku i porodici u Staroj Grčkoj, jer i u ovom segmentu života, rimska civilizacija je poprimila znatne uticaje iz grčke civilizacije.

U Staroj Grčkoj, ženi je nametnuta obaveza rađanja potomstva kao osnovna njena zadaća, bez ikakve veze s osjećanjima i međusobnim naklonostima između supružnika. Štaviše, teško je i pronaći primjere u kojima su muškarac i žena u Grčkoj stupali u bračnu zajednicu iz ljubavi.¹ Žena kao osnovni dio *oikosa* morala je da obavi tu svoju osnovnu funkciju, inače njen život postaje besmislen. S druge strane, muškarac je živio sasvim slobodno, bez ograničenja svog društvenog života na kućanstvo tj. oikos, pošto je svaki muškarac u Grčkoj manje-više učestvovao u životu svog *polis*a. Za svakog muškarca kako mladića tako i starijeg, bez obzira na bračni status bilo je normalno posjetiti javnu kuću u cilju zadovoljenja svo-

jih seksualnih potreba. Osim javnih kuća, muškarci su slobodno mogli uživati u pederastiji, homoseksualnom odnosu itd.. Jedino za što bi muškarac mogao biti javno osuđen jeste spolni odnos s udatom ženom.

Za ženu je bilo ključno da bude vjerna svom mužu, drugi muškarci nisu dolazili u obzir dok su muškarci provodili sasvim slobodan život.

Demosten piše:

“Imamo hetere za zadovoljstvo, robinje da se pobrinu za naše dnevne potrebe i supruge da odgajaju naše zakonske nasljednike i da budu vjerne zaštitnice naših domaćinstava.”²

Osim toga, žene su smatrane podložnijim uticajima *eros*a, kojeg Grci opisuju kao zastrašujućeg, socijalno destruktivnog, koji ženu i fizički i emotivno i mentalno oslabljuje i iscrpljuje (Johnson, Ryan 2005, 2). Stoga se ženama zabranjivalo da npr. same posjećuju odaje robova, muške pijanke ili *simpozije*.³

1 Istina, u nekim književnim djelima pronalazimo primjere iskrene supružanske ljubavi kao npr. iz među Odiseja i Penelope ili Hektora i Andromahe, ali to su više primjeri idealnog braka nego životne realnosti (N.A).

2 Dem. *LIX*, 122.

3 Simpoziji su bila večernja druženja u kojima su učestvovali muškarci, ali i prostitutke (N.A).

Pederastija⁴ je bila česta pojava u grčkom društvu. Međutim, odnosi između dva muškarca nisu uvijek bili samo fizičke prirode ili u potrazi za fizičkim zadovoljstvom. Najčešće se taj odnos razvijao dugo vremena u sferi emocija da bi tek na kraju (ali ne i nužno) prerastao u fizički odnos, ili ono što se u moderno vrijeme naziva pederastija. Ovakva vrsta odnosa obično se javljala između starijeg muškarca, odraslog građanina i mladića između 12 i 17 godina – budućeg građanina.⁵ Ovakav odnos smatran je dijelom obrazovanja, odrastanja i sazrijevanja, kako u Ateni tako i u Sparti.⁶ Pod uticajem starijeg muškarca, mlađi muškarac bi se polako iz dječijeg svijeta prebacivao u svijet odraslih. Ovakvi odnosi nisu smatrani prijepustom u grčkom svijetu, niti su izazivali bilo kakvu vrstu osude, štaviše smatrani su poželjnima i korisnima. Ljubav između muškaraca u Staroj Grčkoj nalazila je često potvrdu i u umjetnosti, posebno kiparstvu, a među najslavnija djela koja prikazuju ljubav između muškaraca svakako spadaju statue Harmodiusa i Aristogeitona.⁷

Tokom II. i I. st. pr. n. e. val grčkih uticaja nezaustavljivo se širio Rimskom državom. Uzimajući u obzir činjenicu da

4 U radu se izrazi kao što su pederastija ili homoseksualni odnosi koriste čisto radi razumljivosti teksta. Značajno je napomenuti da Rimljani, pa čak ni Grci nisu koristili takve izraze za takve odnose, nego je sama uloga prilikom odnosa bila u centru pažnje, te stoga izrazi za cjelokupan interkurs nisu bili ni razvijeni. (N.A.)

5 Ovdje se posebno mora naglasiti činjenica da se takva vrsta naklonosti i fizičkog odnosa mogla razvijati između muškaraca i to slobodnih građana bez osude javnog mnijenja. U odnosu na Rim to je značajna razlika jer kako se vidi iz daljnjeg izlaganja postoje značajne distinkcije u Rimu u vezi s takvom vrstom odnosa. (N.A.)

6 Plutarh u Likurgovom životopisu daje podatke o istospolnim odnosima u Sparti. (N.A.)

7 O Harmodiusu i Aristogeitonu vidjeti William Smith, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, 1870, str. 350 – 351.

je pederastija predstavljala važan dio grčkih tradicija, ne bi bilo pogrešno pretpostaviti da je u tom periodu došlo do određenih promjena i u stavovima Rimljana, u smislu prihvatanja i prakticiranja pederastije i homoseksulanosti, posebno među aristokratijom (Williams 1999, 65-66).

Rimljani su uvijek isticali da je pederastija originalno grčki običaj, i da je taj običaj u Rim došao posredstvom helenističkog uticaja. Tako Kornelije Nepot u predgovoru svom djelu “*O istaknutim vojskovođama stranih naroda*” kaže: “*U Grčkoj se smatra čašću za mladića da ima što više ljubavnika*”⁸ Na istom mjestu Kornelije Nepot kaže da su sve te navike (uključujući i pederastiju) kod Rimljana smatrane “*dijelom sramotnim, dijelom lošim i u suprotnosti s ugledom.*”⁹ U svojoj petoj knjizi *Tusculanae Disputationes*, Ciceron navodi Dionizija, tiranina Sirakuze, kao čovjeka duboko nesrećnog zato što ne može vjerovati nikome od onih koje voli iako je bio dovoljno sretan da ima mnoge prijatelje i “*imao je prema običaju Grka određene mladiće pridružene mu u ljubavi.*”¹⁰ U Ciceronovom djelu *De Republica* nalazi se podatak da je “*sramota za mladiće* (misli se na Grke, N.A) *ukoliko nisu*

8 Corn. Nep. pr. 4: “*laudi in Graecia ducitur adulescentulis quam plurimos habuisse amatores.*”

9 Corn Nep. pr. 5 - 8: “*quae omnia apud nos partim infamia, partim humilia atque ab honestate remota ponuntur. Contra ea pleraque nostris moribus sunt decora, quae apud illos turpia putantur. Quem enim Romanorum pudet uxorem ducere inconvivium? Aut cuius non mater familias primum locum tenet aedium atque in celebratitate versatur? Quod multo fit aliter in Graecia nam neque in convivium adhibetur nisi propinquorum neque sedet nisi in interiore parte aedium, quae gynaeconitis appellatur, quo nemo accedit nisi propinqua cognatione coniuctus.*”

10 Cic. Tusc. V, 58: “*haberet etiam more Graeciae quosdam adulescentis amore coniuctos.*”

imali ljubavnike”¹¹ Na drugom mjestu u djelu *Tusculanae Disputationes* Ciceron kaže: “*Meni se čini da ova praksa ima svoje porijeklo u gimnaziji kod Grka, gdje su ovakve ljubavne afere dozvoljene.*”¹²

Svi ovi komentari imaju za cilj na neki način ograditi Rim od grčkog običaja pederastije. Čini se da je Rimljanima više smetalo to što su mnogi u Rimu (misli se na aristokrate) prihvatili grčki luksuz i zajedno s njim i druge običaje uključujući i pederastiju koji su postepeno vodili do opadanja tradicionalnog rimskog morala. Tradicionalisti su se teško mogli pomiriti s činjenicom da među mladim Rimljanima sve više raste zanimanje za pijanke, skupe prostitutke i ostale luksuze, nego za pitanja kao što su politika, rat ili porodica. Polibije na jednom mjestu posebno jasno govori o tome:

*“Neki od tih mladića su se ubrzo predali dječacima, drugi ženskim prostitutkama, a mnogi uživanjima u muzici i pijankama, te pretjerivanju koje ide zajedno s tim usvojivši brzo popustljivost Grka za vrijeme rata s Perzejem.”*¹³

Rat protiv Perzeja je trajao od 171. – 167. godine, a sam Polibije je kao talac nakon pobjede Rimljana doveden u Rim. Dalje Polibije stavlja u usta Katona Starijeg slijedeće riječi:

11 Cic. Rep. IV, 3: „*opprobrio fuise adulescentibus si amatore non habeunt.*“

12 Cic.Tusc. IV, 70: „*mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur in quibus isti liberi et concessi sunt amores*“

13 Polib. XXXI/25.4: „*οἱ μὲν γὰρ εἰς ἐρωμένους τῶν νέων, οἱ δ' εἰς ἐτ αἰραζέξκεχοντο, πολλοὶ δ' εἰς ἀκροάματα καὶ πότους καὶ τὴν ἐντοῦτ οἰς πολυτέλειαν, ταχέως ἤρπακότες ἐν τῷ Περσικῷ πολέμῳ τὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς τοῦτο τὸ μέρος εὐχέριαν.*“, *prevod preuzet iz Historiae. Polybius, Theodoros Büttner-Wobst, L. Dindorf, Leipzig, Teubner, 1893.*

*“Tako veliki nedostatak samokontrole s obzirom na takve stvari je pao na mlade ljude da su mnogi od njih kupili mladića za talent ili ćup sušene ribe s Crnog Mora za tri-sto drahmi. Jako uznemiren ovim, Katon je jednom rekao pred ljudima da sasvim jasno iz ovih događaja mogu uočiti kako država ide nagore, kada se zgodni dječaci dovede na pijacu više nego na polja, a ćupovi sušene ribe više nego volovske zaprege.”*¹⁴

Sudeći po tome što su i drugi rimski pisci prenijeli manje više slične reakcije Katona Starijeg na širenje grčkog luksuza i običaja među Rimljanima¹⁵, onda se sa sigurnošću može potvrditi da su se grčki uticaji (a kako se vidi iz riječi Katona Starijeg) sigurno i pederastija, značajno počeli širiti među rimskom aristokracijom, posebno mladima, a do vremena Cicerona i Katula, tj. pred sam kraj Republike ti su običaji već postali rimska svakodnevnica. Luksuz i razna uživanja su postali uobičajeni među aristokratama, a utjelovljenje uživanja i luskuz postat će rimski imperator i njegov dvor.

Literatura iz ranog perioda imperijalnog Rima nosi svjedočanstva o dubokoj polarizaciji u stavovima o homoseksualnosti i pederastiji u rimskom društvu, varirajući od oštire osude svakog homoseksualnog odnosa do odobravanja i podržavanja istih. Potrebno je uzeti u obzir i činjenicu da je čest slučaj u literaturi ovog doba da se carevi napadaju upravo argumentima u kojima su sadržane optužbe o njihovim homoseksualnim odnosima, pa je potrebno pojačati oprez pri analizi ovakvih

14 Polib. XXI/25.5: *καὶ τηλικαύτη τις ἐνεπεπτόκει περὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἔργων ἀκρασία τοῖς νέοις ὥστε πολλοὺς μὲν ἐρώμενον ἠγορακέναι ταλάντου, πολλοὺς δὲ ταρίχου Ποντικοῦ κεράμιον τριακοσίων δραχμῶν.*

15 Plut. *Cat. Mai, VII.2, Diod. XXXVII.3.6, Aten. 6. 109.*

tekstova. Isto je potrebno voditi računa o popularnim književnim djelima koja se često uzimaju kao referentna za dokazivanje teorija o općoj raširenosti pederastije među svim slojevima rimskog društva. Rimljani su često koristili upravo književnost da na satirički način i uz određenu dozu ironije govore o stvarima koje ne funkcionišu ili koje nisu prihvaćene u društvu, pogotovo među nižim slojevima.¹⁶

Mnogi u Rimu su s neodobravanjem, pa čak i gnušanjem upozoravali na takve odnose, dok s druge strane postoje primjeri očitog pretjerivanja u svemu. Izvjesno je međutim slijedeće; sudeći prema izvorima koji su dostupni sada, homoseksualne odnose je upražnjavala većinom viša klasa, i to pri tome vrlo često njen najekstragavantniji dio. Iako u grafitima iz Pompeja postoji dosta primjera ljubavi između muškaraca, to ne mora značiti da je takva situacija bila svuda. Čak štaviše, moguće je da je dosta grafita iz Pompeja više služilo za porugu, nego što je bilo realan odraz osjećanja autora.¹⁷ Niži sloj, vjerovatno nije imao ni vremena ni novca da sebi priušti takva "zadovoljstva", ali ipak ostaje nepoznanica koliko je homoseksualnost zaista bila zastupljena u društvu. Izvjesno je samo

16 Posebno iscrpna obavještenja o seksualnom životu pojedinih careva nalaze se kod Svetonija, koji je često zapisivao popularne priče koje su kružile Rimom o ličnom životu careva. Usporediti: Suet. *Tib.* 43 – 44.

Suet. *Ner.* 28 – 29, ali i podatke koje donosi Kasije Dion (Dio. Cass. *LXII*, 6. 4.) filozofi Seneka Mlađi (Sen, *Nat. Quae. I*, 16) i Kvintilijan (Quint. *II*, 2, 14 – 15.).

17 Ova tvrdnja posebno dobija na snazi ukoliko se zna da su Pompeji kako to jedan autor kaže u to vrijeme bili nešto kao St. Tropez danas, dakle destinacija namijenjena elitnom turizmu, te nije ni čudo da se tamo može naći pregršt grafita koji možda i ne bi bili tu da nije bilo takvih gostiju. (N.A)

da su širenje kršćanstva i pojava vojničkih plemena na granicama Carstva, kao i ubrzan nestanak bogatstva i luksuza koji su označavali I stoljeće doprinijeli ne samo smanjivanju ekstragavancije, skupih zabava itd.. već i pojavi nove vrste braka i uopće nove poglede na seksualnost, porodicu i brak.

Vrste braka u Rimu

Da bi se u potpunosti razumjela uloga porodice u rimskom društvu potrebno je ukazati na vrste braka, položaj žene u braku, i kakve je uopće brak imao uticaje na cjelokupan život rimskog društva. Od samih početaka rimske Republike položaj žene u braku bio je određen nizom zakona kojima se na neki način regulisao njihov položaj u društvu. Slabost i lakovjernost ženskog spola (*sexus infirmitas*)¹⁸ su bili polazna tačka većine ovih zakonskih akata, koji su uvijek donosili isključivo muškarcima. U rimskoj pravnoj teoriji muškarcima su uvijek bili u nadređenom položaju dok bi žena bila pod starateljstvom. Moć *pater familias* se protezala na sve članove domaćinstva (*domus*), a on je također raspolagao čitavom porodičnom imovinom.¹⁹ Jedine žene koje nisu potpadale pod moć *pater familias* bile su Vestalke.

Nakon smrti *pater familias*, ženske osobe bi prelazile pod *potestas* najstarijeg muškog srodnika (*agnat*), kao i sinovi koji još nisu dosegli punoljetstvo, ukoliko *pater familias* ne bi prije svoje smrti u oporuci odredio nekog drugog za staratelja. Do kraja Republike starateljstvo je već poprilično

18 U *Codex Theodosianus* se izričito spominje slabost ženskog spola: *Mitior enim circa, eas debet esse sententias, quas pro infirmitate sexus minus ausuras esse confidimus* (397. sept. 4).

19 Gaius, *Inst. I*, 48 – 56, Saller (1994, 102 – 132), Evans Grubs (2002, 20 – 21).

izgubilo na značaju, a Kornelija (majka braće Grah) je vodila veliko imanje i raspolagala ogromnom imovinom bez ičijeg starateljstva, dok u izvorima postoje podaci o transakcijama koje je obavljala Terencija, Ciceronova žena, ali nema nikakvih podataka o njenom staratelju.²⁰ Augustovi zakoni donijeli su ženama mogućnost da se i formalno oslobode starateljstva. Prema tom zakonu (*ius liberorum*) žena koja rodi troje i oslobođenica koja rodi četvero djece bivale su oslobođene muškog starateljstva.²¹

Pater familias je odlučivao da li će se žena iz njegove porodice, udati za muškarca u skladu sa zakonskom formom koja bi ženu oslobodila potestas pater familiasa i stavila je pod moć (*manus*) njenog muža. Ukoliko bi žena prešla pod *manus* svog muža, tj. ukoliko bi izašla iz *potestas* pater familias, onda bi formalno postala dio muževe porodice,

20 O Korneliji vidjeti: *Cic. Brut. Civ, 211, Liv. IIXL, 57. 5 – 8, Plin. NH, XXIV, 31, Plut. Gaius Grachus, 4.1; 13.2, O Terenciji: Plut, Cic, XX, 3, XXIX, 2-4, Plin, NH; VII, 158, Cic, Epist, II, 4, XV, 3, IV, 1.5, II, 5, VII, 1.6, III, 12*

21 Gaius, *Inst, I 145: Ita que si quis filio filiaequo testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem pervenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia vero nihilo minus in tutela permanet: Tantum enim ex lege Iulia et Papia Poppaea iure liberorum a tutela liberantur feminae. Loquimur autem exceptis virginibus Vestalibus, quas etiam veteres in honorem sacerdotii liberat esse voluerunt: Ita que etiam lege XII tabularum cautum est.* U vezi ovog zakona, važno je napomenuti da nije sasvim jasno da li dijete mora preživjeti nakon rođenja ili su u zakon ulazila i djeca koja su umirala neposredno poslije rođenja ili u ranom djetinjstvu. Ukoliko bi to bio slučaj, onda bi velika većina žena potpadala pod ovaj zakon, jer većina žena u Rimu ustvari i jeste rađala troje ili više djece, ali je mali broj njih preživljavao. Oslobođenice su svakako bile u težem položaju nego žene koje su bile slobodne od rođenja, jer ne samo da su morale da rode četvero djece, nego su sva djeca morala biti rođena nakon njihovog oslobađanja. Također, mnoge oslobođenice su dobijale slobodu u kasnim godinama kada je vjerovatnoća da će moći roditi četvero djece bila vrlo mala. (N.A)

u imovinskim odnosima bi imala pravo koje uživaju kćerke(formalno), a poštovala bi kult predaka svoje nove porodice. Pod *manus* svog muža žena je mogla preći na tri načina; ili kroz dvije vrste bračne ceremonije tzv. *conferratio* (podjela pira – posebne vrste kolača od žita) ili *coemptio* (formalne prodaje mlade). Treći način je ukoliko bi žena kontinuirano boravila u kući svog muža jednu godinu, tada bi i formalno izlazila iz pater potestas i potpadala pod *manus* svog muža.²² Brak bez *manus* ima svoju potvrdu još u Zakoniku XII tablica, a s vremenom je postao preovladavajuća forma braka u Rimu. Da bi brak bio valjan i legitiman (*iustum*), nekoliko uslova je moralo biti ispunjeno; muškarac je morao doseći punoljetstvo, a žena je morala biti zrela(spolno), obje strane su morale dati formalni pristanak (*consentium*), ako su samostalne (*sui iuris*), ili ako potpadaju pod moć pater familias taj pristanak bi davali roditelji.²³

Razvodi brakova su se dešavali zbog raznih razloga. Sula se razveo od svoje žene Klelije zbog neplodnosti, dok se Pompej razveo od Mucije zbog preljube. Iz istog razloga se Lukul razveo od Klaudije. (Pomeroy 1995, 157-161). Ukoliko bi žena počinila preljubu, muž je bio obavezan da se razvede od nje, a također je imao pravo na legalno ubistvo preljubnika ukoliko je to želio (McGinn 1998, 110-170).

22 Gaius. *Inst. I, 111: Usu in manum conveniebat, quae anno continuo nupta perseverabat; quia enim velut annua possessione usucapiebatur, in familiam viri transibat filiaequo locum optinebat. Ita que lege duodecim tabularum cautum est, ut si qua nollet eo modo in manum mariti convenire, ea quotannis trinocitio abesset atque eo modo cuiusque anni usum interrumperet. Sed hoc totum ius partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est.*

23 Ulp, *Dig. V, 2: Iustum matrimonium est, si inter eos qui nuptias contrahunt conubium sit, et tam masculus pubes quam femina potens sit, et utriusque consentiant, si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt.*

Potrebno je naglasiti da su u Rimu postojale i bračne zajednice koje nisu bile formalno priznate, ali su u društvu tretirane kao brak. Postoji nekoliko vrsta takvih zajednica, a to su: *matrimonium iniustum*, *concubinatus* i *contubernium*.

Rimski porodični kultovi

Svakodnevni život rimskih građana bio je duboko prožet religioznošću i bez nje je potpuno nezamisliv. Uz izravne potvrde poštivanja određenog božanstva ili kulta u vidu hrмова, žrtvenika, svetišta te natpisa i plastičnih spomenika, njihova je religioznost posvjedočena i likovnim prikazima na predmetima za svakodnevnu upotrebu (Sanader 2008, 168). Tradicionalno gledano, Lari i Penati su posmatrani često kao jedina božanstva koja se tretiraju kao isključivo porodična. Međutim, to ipak nije u potpunosti tačno, iako su Lari i Penati zauzimali važno mjesto u rimskoj religiji. Porodična, tj, privatna božanstva Rimljana nikako se ne mogu posmatrati odvojeno od javnih božanstava, kao što se ni rimska porodica nikad nije mogla posmatrati odvojeno od državne strukture koja je uvijek porodici davala najvažnije mjesto. Ni sami rimski pisci ne mogu odrediti granicu između privatnog i javnog. Porodični kultovi su uvijek već imali i potvrdu u javnoj religiji. Uticajima grčke civilizacije na Rim, širi se kult Afrodite i Prijapa, dva božanstva koja su se u antičkom Rimu uvijek dovodila u vezu sa plodnošću, seksualnošću i obnavljanju života, što je ultimativni cilj koji brak i porodica moraju ispuniti. Osim ovih božanstava, poštovana su i božanstva Terra Mater, kao i Bona Dea, a na primjerima iz Dalmacije pokušat ćemo nešto više doznati i o uticajima rimske porodične religije na ova područja.

Neki rimski kultovi na području antičke Dalmacije

Iako skoro sav arheološki materijal pronađen u Dalmaciji potiče mahom iz vremena kad su domaći narodi s tla ove

provincije već bili pokoreni od strane Rimljana, ipak taj materijal dozvoljava da se izvuku i neki konkretni zaključci. Važno je također spomenuti i da veliki broj božanstava poznajemo samo preko njihovih rimskih inačica, tj. poznajemo ih nakon što je provedena tzv. *interpretatio romana*. Ipak, prema tome može se reći da su Iliri na ovom području imali veoma razvijenu religiju i domaći panteon pa se upravo iz tog razloga *interpretatio romana* i mogla provesti u ovolikom obimu (Imamović 1997, 54-55). Na velikom prostoru istočne i sjeveroistočne Dalmacije, tj. BiH (teritorij Mezeja, Ditiona, Autarijata, Pirusta i još nekih plemena), skoro da i nema potvrde o obožavanju autohtonih božanstava, a pogotovo onih koja bi veličala kult porodice, braka ili seksualnosti općenito. Međutim, ne može biti sumnje da su takva božanstva zasigurno postojala kao i određeni rituali, ako se uzme u obzir bogat religiozni život ovih naroda u predrimsko doba osvjedočen na nalazištima poput Atenice i Glasinca. Mora se pretpostaviti da se vjerovanja ovih naroda nisu mogla bitnije razlikovati od vjerovanja nekih susjednih naroda, poput Histra i Liburna koji su sasvim zasigurno imali razvijen kult ženskih božanstava plodnosti i ženske seksualnosti. Za ove krajeve je karakteristično i to da se romanizacija, pa s njom i *interpretatio romana* odvijala dosta sporije u odnosu na obalu, pa se nakon sloma Batonovog ustanka i ne može očekivati intenzivnije prisustvo rimskih kultova na ovom prostoru. Međutim, rimski običaji, pa i stavovi prema braku, porodici i seksualnosti općenito morali su naći načina i da se na ovim prostorima makar u manjoj mjeri rašire među domaćim stanovništvom.

Kada su u pitanju autohtoni kultovi koji se odnose na bračni život, porodicu i poimanje seksualnosti, samo u krajevima koje su naseljavali Liburni i Histri nalazimo konkretna ženska božanstva koja veličaju žensku plodnost i seksualnost, te daju ženi sasvim određenu ulogu u društvenim zbivanjima, kao i određenu svetost. Stručnjaci se

uglavnom slažu da ovi kultovi i božanstva, koja veličaju seksualnost potiču još iz vremena neolitika i predindoeuropskih narodnosnih zajednica, koje su se u Histriji i Liburniji sačuvale u znatno većoj mjeri nego drugdje na ilirskom prostoru (Medini 1984, 3-4). Međutim, sasvim sigurno je u predrimsko vrijeme kult plodnosti bio raširen i u unutrašnjoj Dalmaciji što potvrđuju ritualni predmeti nađeni na više mjesta u BiH, posvećeni upravo veličanju kulta plodnosti. Slični predmeti pronađeni su na širokom prostoru od Korinta do Trsta, pa se s pravom može postaviti da je kult plodnosti bio općeraširen i da je uspio sebi prokrčiti put čak i do udaljenih područja Centralne Bosne na kojima je obitavala i tzv. „kakanjska kultura“ (Čović 1976, 21 i dalje). Jedan od osnovnih simbola ženske seksualnosti i plodnosti kod Ilira u predrimsko doba jeste simbol Velike Majke. Ovaj kult je također preživio i rimsko osvajanje, a njegova antropomorfna svjedočanstva pronađena su na nekoliko mjesta u Dalmaciji između ostalih i u Ribiću kod Bihaća kao i u Crvenici kod Duvna, dakle na prostoru koji većinom naseljavaju Japodi i Liburni (Stipčević 1981, 88). Prema Stipčeviću, ovo ilirsko božanstvo ima velike sličnosti sa prastarom rimskom božicom *Diva Rumina*, kojoj kao i uostalom većini ilirskih božanstava nedostaje mitološka, narativna komponenta. Posebno zanimljiv prikaz ovog kulta u obliku figure gole žene koja na grudima drži dijete u predrimsko doba potiče iz Nesactiuma, a smatra se da je nastao direktno pod utjecajima helenske umjetnosti i to preko grčkih kolonija u Italiji. Slične simboličke figure mogu se pronaći širom helenskog svijeta, te nema sumnje da je i figura iz Nesactiuma koja se inače datira u V. ili najkasnije IV. st. prije nove ere nastala upravo pod utjecajem iz helenskog kulturološkog kruga, iako je proizvod domaće, ilirske umjetnosti. U rimsko doba u Istri i na području Liburna, čitav niz ženskih božanstava domorodaca čija će se imena pojaviti na votivnim spomenicima u svom romaniziranom obliku

inkorporirat će elemente prastarog božanstva Velike Majke i upravo u tim romaniziranim božanstvima sačuvalo se sjećanje na kult plodnosti Velike Majke iz Nesactiuma (Stipčević 1981, 91).

Tri su kulta već u ranoj antici, kada se u Liburniji već intenzivno dešava prva faza romanizacije dobila rimska tumačenja odnosno sinkretizirala se s rimskim božanstvima. Tako je *Heia(Eia)*, čije se porijeklo zbog broja pronađenih spomenika i rasporeda posveta nalazi u Histriji, bila poistovjećena s božanstvom *Bona Dea*, starim italiskim božanstvom zaštitnicom ženske plodnosti i seksualnosti. Druge dvije liburnske boginje svoje rimsko tumačenje dobile su u Veneri, rimskoj boginji koja je simbolizirala ljubav, seksualnost, plodnost i prosperitet, a u rimskoj mitologiji bila je majka rimskog naroda kroz svog sina Eneju. Radi se o boginji Anzotici, božanstvu rimsko – liburnske Enone (Nin), koja je kroz rimsko tumačenje dobila naziv *Venus Ansotica*, i o Iriji, boginji antičke Flanone(Plumin), koja je dobila rimski naziv *Iria Venus*. Također, uz spomenik Anzotici u Ninu, nađen je i spomenik Prijapu, rimskom simbolu muške plodnosti, što predstavlja antropomorfnu izraz davnih, predindoeuropskih vjerovanja u kojima ženska plodnost dominira (Medini 1984, 10). U priobalnom dijelu provincije Dalmacije kult Venere je bio prilično popularan, o čemu svjedoči mnogi natpisi i skulpture pronađene širom Dalmacije.

U Saloni je npr. pronađen žrtvenik na kojemu se Venera naziva *Venus victrix Bacca* ali i *Venus Palagia*, kao što svjedoči natpis iz Blata na Korčuli. Ako u ova dva epiteta vidimo utjecaj grčke Afrodite iz dalmatinskih grčkih kolonija, možda se može ustvrditi da je Venerin kult jedan od najstarijih na Jadranu. Dedikanti Veneri su uglavnom žene, mada se ponekad kao dedikanti javljaju i muškarci, koji natpis ili spomenik posvećuju određenoj ženi (Sanader 2008, 173).

Zaključak

U nekoliko navedenih primjera, može se vidjeti kako su rimski religiozni uticaji prodirali na područje Dalmacije. Plodnost, odnosno ženska seksualnost, rađanje i obnavljanje, uvijek su bili u centru religijskih tumačenja starih naroda, pa tako i Rimljana, koji su kroz svoje tumačenje nastojali inkorporirati pradavne indoeuropske kultove u jedan, rimski religijski sistem. Međutim, naše znanje o bračnim i porodičnim običajima u Dalmaciji u predrimsko i rimsko doba ne može nikako biti potpuno ako se izučava samo s aspekta religije. Stoga, neka ovaj rad bude samo uvod u dublja istraživanja koja će obuhvatiti i druge aspekte života, spomenute u ovom radu.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

Ciceron, 1995, Marcus Tullius Cicero, DE RE PVBLICA, James E. G. Zetzel, New York, Columbia University Press

Ciceron, 1918, Tusculanae Disputationes, M. Pohlenz, Leipzig.

Ciceron, 1903, Marcus Tullius Cicero, The orations of Marcus Tullius Cicero, C.D Yonge, London, George Bell & Sons.

Demosten, 1859, Demosthenes with an english commentary, Robert Whiston, London, Whittaker and co.

Gaj, 1946, The Institutes of Gaius, Parts One and Two, Text with Critical Notes and Translation, Francis de Zulueta, Oxford, Clarendon Press.

Justinijan, 1870, Iustiniani Digeste, Theodor Mommsen, Paulus Krueger, Berlin.

Kasije Dion, 1914, Cassius Dio Cocceianus, Historiae Romanae, Herbert Baldwin Foster, London, Harvard University Press

Kornelije Nepot 1999, Kornelije Nepot, O istaknutim vojskovođama stranih naroda, Josip Miklič, Zagreb, Matica Hrvatska.

Plinije Mlađi, 1969, Pliny the Younger, Letters, Betty Radice, Loeb Classical Library.

Plinije Stariji, 1855, Pliny the Elder, The Natural History, John Badstock, London, Taylor and Francis.

Plutarh, 1988, Plutarh, Usporedni životopisi, August Cesarec, Zagreb, Matica Hrvatska.

Polibije, 1988, Polibije, Istorije, Marijana Ricl, Novi Sad.

Svetonije Trankvil, 1913, C. Suetonius Tranquillus, The Lives of the Caesars, London, Loeb Classical Library.

Literatura

ČOVIĆ B. (1976), *Od Butmira do Ilira*. Sarajevo, Veselin Masleša 1976.

McGINN T. (2004), *The economy of prostitution in the Roman world: a study of social history and the brothel*, Michigan, The University of Michigan Press 2004.

IMAMOVIĆ E. (1977), *Kultni i votivni spomenici na području BiH*. Sarajevo, Veselin Masleša 1977.

MEDINI J. (1974a), Neki aspekti razvoja antičkih religija na području Japoda, *Arheološka problematika Like*. Znanstveni skup, Otočac, 22-24. IX. 1974, Split, Hrvatsko arheološko društvo (*Izdanja Hrvatskog Arheološkog Društva*, sv. 1).

MEDINI J. (1974b), *Antički kultovi na području ilirskih plemena Histra, Liburna i Japoda*. magistarski rad (rukopis), Zagreb, Filozofski fakultet u Zagrebu 1974.

MEDINI J. (1984), Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Dometi*, 17, 1984, br. 5.

POMEROY S. (1975), *Goddesses, Whores, Wives and Slaves, Women in classical antiquity*. Shocken Books, New York 1975.

SANADER M. (2008), O antičkim kultovima u Hrvatskoj, Split, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 101, vol. 1.

STIPČEVIĆ A. (1981), *Kultni simboli kod Ilira. Građa i prilozii sistematizacije*. Akademija Nauka i Umjetnosti BiH, Sarajevo 1981.

WILLIAMS C. (1999), *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. Oxford University Press 1999.